

Výskyt citátových asociácií vo voľnom asociačnom experimente (slovensko-ruský aspekt)

Occurrence of Quotation Associations in Free
Association Experiment
(Slovak-Russian Aspect)

Miriama Bilčíková

Abstrakt:

Vplyvom rozličných faktorov členovia jazykových spoločností môžu reagovať na jeden a ten istý stimul odlišne. Jazykovo-komunikačná prax neustále dokazuje, že v procese používania jazyka konkrétnym národom sa vytvára mnoho stereotypných, neustále sa opakujúcich asociácií, ktoré sú najtypickejšie pre danú lingvokultúru. Tým, že asociácie odzrkadľujú vzájomné väzby, ktoré stabilne vznikajú v jazykovom povedomí príslušníkov danej lingvokultúry, sa môžu považovať za axiologické ukazovatele, ktoré odrážajú kultúrne hodnoty daného etnika. Na základe výsledkov asociačného experimentu sú objektom nášho záujmu tzv. citátové asociácie, ktoré odkazujú na diela literatúry a kultúry v slovensko-ruskej komparácii.

Abstract:

Due to various factors, members of linguistic communities can respond to one and the same stimulus differently. Linguistic-communication practice constantly proves that many stereotypical, ever-repeating associations are created in the process of using a language by a particular nation, which is most typical of a given linguistic culture. As associations reflect mutual

reflections that are created in linguistic consciousness of particular linguistic culture, they could be considered as axiological indicators that reflect the cultural values of the ethnic group. Based on the results of the association experiment, the object of our interest are so-called quotation associations that refer to works of literature and culture in Slovak-Russian comparison.

Kľúčové slová:

asociácia, voľný asocičný experiment, precedentná jednotka

Key Words:

association, free association experiment, precedent unit

Každý človek vidí za daným slovom istú množinu asociácií, získaných počas života vedome či nevedome. Iba málokedy sa stáva, aby dvaja rôzni ľudia mali na to isté slovo úplne totožné asociácie, pretože ani ich životy nie sú identické.

Vplyvom rozličných národno-kultúrnych, sociálnych, historických a iných faktorov členovia jazykových spoločenstiev môžu reagovať na jeden a ten istý stimul odlišne. Jazykovo-komunikačná prax neustále dokazuje, že v procese používania jazyka konkrétnym národom sa vytvára mnoho stereotypných, neustále sa opakujúcich asociácií, ktoré sú najtypickejšie pre dané lingvokultúrne prostredie. Tým, že asociácie odzrkadľujú vzájomné väzby, ktoré stabilne vznikajú v jazykovom povedomí príslušníkov danej lingvokultúry, sa môžu považovať za axiologické ukazovatele, ktoré odrážajú kultúrne hodnoty daného etnika (porov. Korina, Bilčíková 2017, Norman 2014, Krasnych 2003 a iné).

V centre bádateľského záujmu sa nachádzajú najmä stereotypné asociácie, ktoré sú vysoko reprodukovateľné (stabilné). G. A. Martinovič ankcentuje tvrdenie, že podstatné miesto medzi stereotypnými asociáciami zastávajú práve tie asociácie, ktoré vznikajú priamo na základe konkrétneho výskytu slov v textoch (Martinovič 1997). Sú to najmä slová, ktoré sú v bežnej reči najfrekvencovanejšie (*vysoká – hora, modrá – obloha*), a taktiež to môžu byť slová, ktoré tvoria ustálené slovné spojenia v širokom slova zmysle, t. j. nielen frazeologické, resp. frazeologizované,

ale aj gramaticky a uzuálne ustálené (*vysoká – škola, meno – priezvisko*). Do tejto skupiny patria podľa Martinoviča aj asociácie, ktoré odkazujú na diela literatúry a kultúry (*meno – ruže, starec – more*) (tamže). Práve tieto asociácie budú hlavným objektom nášho praktického výskumu, pretože apelujú na umelecké texty – dielo, hlavné postavy, názov diela, autora a pod. V psycholingvistike sa pre tento typ asociácií zaužíval pojem **citátové asociácie** (porov. Norman 2014), s ktorým budeme ďalej narábať aj my. Porovnáваме dva príbuzné slovanské jazyky – slovenský a ruský, s cieľom poukázať na národno-kultúrne špecifiká oboch národov v odkazovaní sa na umeleckú literatúru.

Opierať sa budeme o výsledky vlastného voľného asociačného experimentu, uskutočneného v slovenskom jazykovom prostredí, a taktiež o údaje podobných experimentov v ruskom jazykovom prostredí, ktoré sú zafixované v Ruskom asociačnom tezaure – RAT. Budeme sa snažiť poukázať na to, aké miesto zaujímajú citátové asociácie v jazykovom povedomí nositeľov ruského a slovenského jazyka, ktorí sa experimentu zúčastnili, pretože práve tieto asociácie sú nositeľmi precedenčných jednotiek rôznych úrovní (národno-precedentné, univerzálno-precedentné atď.).

Stanovili sme si za cieľ poukázať aspoň na najvýznamnejšie aspekty, najmä na tú úlohu, ktorú zohrávajú texty umeleckej literatúry v lingvokultúre vo všeobecnosti a hlavne v jazykovom povedomí nositeľa danej kultúry. Z tohto uhla pohľadu sa sústredíme na asociácie, ktorých základom sú hotové (verbálne) texty rôznych umeleckých žánrov s literárnym podkladom nezávisle od formy ich realizácie (printová, audiovizuálna alebo iná): názvy literárnych diel, hlavné postavy či výroky z týchto literárnych diel a pod.

Asociácie, ktoré odkazujú na umelecké diela, bývajú zväčša identifikovateľné bežným (priemerným) nositeľom jazyka iba v tom prípade, ak sú tieto diela, ich autor a hlavní hrdinovia známe danému recipientovi. Znamená to, že asociácie tohto druhu môžeme pokladať za **realizácie precedenčných jednotiek**. Pod precedenčnými jednotkami môžeme v najširšom zmysle rozumieť osobitnú skupinu verbálnych alebo verbalizovaných jednotiek, ktoré sú „известны любому среднему представителю того или иного лингвокультурного сообщества и входят в когнитивную базу этого сообщества“ (Vorožcova 2006, 222).

Našimi respondentmi sa stali študenti vysokých škôl a vyšších ročníkov gymnázia. Výber respondentov sa robil na základe nasledujúcich kritérií: vek, pohlavie, ročník štúdia, doterajšie vedomosti a pod. V našom experimente bolo dôležité určenie vekovej kategórie, pretože „именно студенческая молодёжь характеризуется физиологической и интеллектуальной зрелостью, общественной активностью, достаточной степенью социализации и богатыми социальными потенциями“ (Navil'nikova 2009, 118). Naším zámerom bolo zostaviť takú vzorku respondentov, ktorí by mali čo najviac spoločných kľúčových charakteristík. Vychádzali sme z predpokladu, že práve zástupcovia mladého pokolenia veľmi rýchlo reagujú na zmeny v jazyku, a chceli sme zistiť, ako sa tieto zmeny prejavujú v asociačných reťazcoch. Hlavný kontingent experimentu predstavovali študenti vyšších ročníkov Gymnázia na Golianovej ulici v Nitre a vysokoškolskí študenti z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (UKF) a Slovenskej poľnohospodárskej univerzity (SPU) vo vekovom rozmedzí od 18 do 28 rokov. Snažili sme sa o vyvážený pomer rôznych odborov, preto sme oslovovali predstaviteľov rôznych fakúlt a rozličných špecializácií (všeobecné zameranie – gymnázium, zameranie na ekonomiku – SPU, humanitné a prírodné vedy – UKF). Nášho asociačného experimentu sa zúčastnilo celkovo 800 respondentov, ktorých materinským jazykom je slovenčina. Takáto vzorka respondentov zabezpečuje spoľahlivosť získaných výsledkov a umožňuje určiť základné tendencie asociovania stimulov. Voľný asociačný experiment pozostával z dvoch dotazníkov, pritom každý obsahoval 50 stimulov. Na vypracovanie dotazníkov nám poslúžil zoznam stimulov, ktoré sa v rámci testovania tohto druhu považujú za základ. Sú to stimuly prevzaté od priekopníkov v oblasti psycholingvistickeho výskumu, Kentovej a Rosanoffa, ktoré sa používajú v experimentálnej praxi neustále od r. 1910. Zvyčajne asociačné experimenty, uskutočňované na báze konkrétneho jazyka, obsahujú tieto slová zo zoznamu Kentovej a Rosanoffa s perspektívou ich ďalšej komparácie s analogickými údajmi iných jazykov. Vďaka takémuto porovnaniu, v našom prípade dvoch príbuzných slovanských jazykov, je možné ľahšie vystihnúť univerzálne a národné v myslení ľudí a rovnako podčiarknuť to, čo majú tieto jazyky odlišné.

Výsledkom voľného asociačného experimentu bolo celkovo 40 000 reakcií, z toho bolo 21 700 odpovedí žien a 18 300 mužov. Nás zaujímali konkrétne tie reakcie, ktoré majú precedenčný význam. Slovenský materiál sme porovnávali s už existujúcim asociačným tezaurom ruského jazyka (Русский ассоциативный словарь – RAT), ktorý je voľne dostupný online: <http://thesaurus.ru/dict/> a združuje niekoľko ruských asociačných slovníkov naraz a neustále je dopĺňaný o nové údaje.

Slovenský korpus

Maximálny počet citátových asociácií na jeden stimul bol u slovenských respondentov 8, pričom individuálne reakcie registrujeme len zriedka (napr. Motýľ, Sentimentálny román a pod.) a prítomnosť dvoch a viacerých rovnakých reakcií nám už umožňuje vraviť o určitej zákonitosti. Nebudeme teda štatisticky spracúvať individuálne reakcie v počte 1. Ak máme brať do úvahy iba reakcie v počte 2 a viac a združiť reakcie, ktoré sa odvolávajú na to isté literárne dielo (napr. KOBEREC – *Aladín a lietajúci*, BYŤ – *Hamlet a byť, či nebyť*, KOCÚR – *v čižmách a čižmy*), **frekvencia citátových asociácií** v rámci tematickej skupiny Literatúra bude vyzerat nasledovne:

Hamlet – 101; Harry Potter a kameň mudrcov – 64; Kocúr v čižmách – 63; Aladín a čarovná lampa, Traja mušketeri – 59; Višňový sad – 48; Čakanie na Godota – 42; Dievčatko so zápalkami – 34; Biblia – 12, Mŕtve duše – 30; Traja kamaráti – 25; Búrlivé výšiny – 24; Dlhý, Široký, Bystrozraký – 19; Meno ruže, Starec a more – 18; Hlava XXII, Malý princ – 17; Utrpenie mladého Werthera – 15; Dom v stráni – 10; Otec Goriot, Mohamed – 8; Božská komédia, Červená čiapočka (Karkulka), Smrť Jánošíkova – 7; Kapitánova dcéra, Traja pátrači – 6; Discworld, Horký chlieb, Jeden deň I. Denisoviča, O troch prasiatkach, Sen noci svätajánskej, Tisícročná včela – 5; Hľadanie strateného času – 4; Osudy dobrého vojáka Švejka, Traja bohatieri – 3; Čas žitia a čas umierania, Nox et solitudo, Slávy dcera, Traja bratia – 2.

Z uvedenej štatistiky si môžeme všimnúť, že z hľadiska frekvencie medzi literárnymi dielami vedie najznámejšia divadelná hra *Hamlet* od anglického spisovateľa W. Shakespeara (101 reakcií). Druhé miesto obsadil prvý diel série siedmich kníh o mladom čarodějníkovi, *Harry Potter a kameň mudrcov* od J. K. Rowlingovej (64 reakcií). Táto kniha patrí k najpredávanejším, vo svete sa predalo už viac ako 4 milióny výtlačkov. Tretie miesto patrí rozprávke *Kocúr v čižmách* (63 reakcií) od Ch. Perraulta, ktorá je známa ako knihou, tak aj niekoľkými filmovými stvárneniami. Je zaujímavé, že sa do prvej trojky nedostalo ani jedno literárne dielo slovenskej proveniencie.

Ruský korpus

Odlisnú situáciu pozorujeme u ruských respondentov. Citátové asociácie excerpované z RATu oscilujú na škále od 1 do 17 a v rámci tematickej skupiny Literatúra majú nasledovnú podobu:

čarovné rozprávky + Старик Хоттабыч (ковёр-самолёт) – 175; Что такое хорошо и что такое плохо – 106; Гамлет – 65; Вишнёвый сад – 53; Баранкин, будь человеком! – 47; Магомет – 39; Старик и море – 34; На смерть Поэта – 21; Маленький человек – 20; Маленький Мук – 18; Голова профессора Доуэля, Маленький принц – 16; Горе от ума, Лев Толстой – 15; Библия, Судьба человека – 12; Ночь перед Рождеством, Опять, как в годы золотые..., Смерть героя – 9; Страдания юного Вертера – 8; Голова на плечах, Девочка на шаре, Русь изначальная – 7; Голова дракона, Муха-цокотуха, Смерть под парусом – 6; Мастер и Маргарита, Один, совсем один! – 5; Имя твоё – птица в руке..., Капитанская дочка, Лев и собачка, Хорошо, да худо, Три толстяка – 4; Двенадцать стульев, Имя розы, Кот в сапогах, Отец Сергей, Отцы и дети, Солнце, Сонет № 121, Три поросёнка, Три сестры, Честный вор – 3; Заяц во хмелю, Лев Кассиль, Ночь в степи, Смерть Тарелкина, Сон в летнюю ночь, Стрекоза и муравей, Три товарища – 2.

Kvantitatívnou analýzou sme zistili, že citátové asociácie na literatúru majú v ruskom lingvokultúrnom prostredí najširšie zastúpenie. Prvé miesto zaujali čarovné rozprávky (175 reakcií) najmä ruskej, ale aj zahraničnej proveniencie (*Старик Хоттабыч, ковёр-самолёт, боровик, лесовик* a pod.), čo svedčí o ich popularite aj v súčasnosti. Pravdepodobne má na to vplyv aj ich animované stvárnenie. Na druhom mieste sa umiestnila poéma V. V. Majakovského *Что такое хорошо и что такое плохо* (106 reakcií). Musíme však zdôrazniť, že je veľmi ťažké pri stimule *хорошо* určiť, koľko z reakcií má typický paradigmatický charakter (*хорошо – плохо*) a koľko z reakcií sa viaže na názov poémy, preto nemôžeme tento údaj brať ako smerodajný. Vzhľadom na tento fakt patrí v poradí druhý najvyšší počet reakcií literárnemu dielu *Hamlet* (65 reakcií) od W. Shakespeara. Pri tomto štatistickom údaji je možné skonštatovať, že Slováci ako aj Rusi asociovali veľmi podobne (SK: *byť, či nebyť, Hamlet, nebyť*; RU: *Гамлет, не быть, to be, ...*), pretože frekvenčné ukazovatele vykazujú najvyšší počet asociácií na literárne dielo (slovenskí študenti 106 a ruskí respondenti 65 reakcií). Vysvetľujeme si to tým, že toto dielo patrí do zlatého fondu svetovej literatúry a je celosvetovo známe, preto by bolo zaujímavé porovnať naše údaje s údajmi iných asociačných slovníkov pri tej istej vzorke respondentov. Na treťom mieste v tejto skupine sa nachádza *Вишнёвый сад* (53 reakcií) od predstaviteľa ruskej klasiky A. P. Čechova. Toto dielo je na jednej strane veľmi známe aj vo svete a na strane druhej patrí k povinnému čítaniu na školách v Rusku. Rovnakú asociáciu evidujeme aj u slovenských študentov (50 reakcií). Táto skutočnosť nás neprekvapila, pretože jednak sa táto dráma pravidelne hráva v slovenských divadlách (vrátane Divadla Andreja Bagara v Nitre – práve v Nitre sa konal experiment) a jednak medzi vzorkou opýtaných boli aj študenti humanitných vied, ktorí sú povinní toto literárne dielo čítať na vysokej škole.

Komparácia citátových asociácií v rámci tematickej skupiny Literatúra

Najviac zastúpenou skupinou medzi citátovými asociáciami je v oboch porovnávaných jazykoch práve literatúra. V tejto tematickej skupine sa precedentnosť realizuje prostredníctvom mien spisovateľov, názvov literárnych diel, mien hlavných postáv, či výrokov, ktoré sú pre bežného predstaviteľa každej slovenskej či ruskej lingvokultúry dôverne známe (*Shakespeare, Mŕtve duše, byť, či nebyť* a i.). Táto skutočnosť je zapríčinená najmä tradičnou popularitou týchto literárnych diel vo všeobecnosti.

V tejto skupine sa výrazne prejavuje rozdelenie jednotiek podľa miery precedentnosti na univerzálno-precedentné, národno-precedentné a individuálno-precedentné, avšak nie sú u ruských a slovenských respondentov rovnako zastúpené.

Svetová literatúra nám poskytla množstvo precedentných jednotiek, ako u slovenských, tak aj u ruských respondentov. Môžeme ich zaradiť k **univerzálno-precedentným jednotkám**. Mnohé z nich používame aj vtedy, keď nevieme, odkiaľ pochádzajú. Univerzálno-precedentné jednotky sa používajú najmä vtedy, keď chce hovoriaci uviesť analógiu opierajúc sa o literárne dielo, ktoré získalo svetovú popularitu a uznanie. Môžeme tu zaradiť výrok *byť, či nebyť*, ktorý sa stal známym vďaka W. Shakespearovi a jeho hre *Hamlet*. Tento výrok sa objavil pri stimule *byť* v slovenských (101 reakcií) aj v ruských (65 reakcií) citátových asociáciách. V rámci frekvencie sa stal v oboch jazykoch favoritom. Táto univerzálno-precedentná jednotka má globálny charakter, pretože sa dá predpokladať, že pri obdobnom výskume viacerých jazykov by sa objavila opäť. Ďalšou totožnou asociáciou v rámci nami skúmaných jazykov bola pri stimule *starec* reakcia *more* (*и море, море, Хэмингуэй, невод*), čo signalizuje veľmi známe dielo E. Hemingwaya. U slovenských respondentov sme zaznamenali 18 reakcií na toto literárne dielo a u ruských respondentov 34. K univerzálno-precedentným jednotkám môžeme priradiť aj ďalšie diela, ktoré sa vyskytli v asociačno-verbálnej sieti nositeľov oboch jazykov: *Kapitánova dcéra* (A. S. Puškin), *Utrpenie mladého Werthera* (J. W. Goethe), *Traja kamaráti* (E. M. Remarque) a iné. Špecifickou

črtou týchto univerzálnych jednotiek je to, že sú schopné existovať aj bez kontextu. Prekročili hranice tej kultúry, v ktorej vznikli, a začali sa aktívne používať predstaviteľmi iných kultúr. Používanie univerzálnoprecedentných jednotiek pochádzajúcich z cudzej kultúry v bežnej reči svedčí o úrovni individuálnej kultúry jedinca, no taktiež o osobitostiach formovania a rozvíjania jeho jazykovej osobnosti vo všeobecnosti. Ďalej výsledky nášho experimentu dokazujú, že u slovenských respondentov sa citátové asociácie vo väčšej miere orientujú predovšetkým na svetovú literatúru (univerzálnoprecedentné jednotky), ktorá je súčasťou štátneho vzdelávacieho programu (36 rôznych literárnych diel svetových (vrátane ruských) autorov, čo predstavuje približne 70 % citátových asociácií odkazujúcich na svetovú literatúru). Identifikovali sme 13 rôznych diel popredných slovenských spisovateľov (30 %), ktorí sú považovaní za klasikov slovenskej literatúry (Hviezdoslav, Kukučín, Jaroš a pod.). Ak by sme mali celkovo zhodnotiť citátové asociácie na literatúru, tak precedentnú bázu prevažnej väčšiny týchto asociácií tvoria literárne diela, ktoré patria k povinnému čítaniu na základných a stredných školách na Slovensku. Ocitli sa tu aj niektoré diela ruských autorov (Čechov, Puškin), ktoré študenti humanitných odborov musia čítať v rámci štúdia na vysokej škole. Diela ruskej klasiky sú populárne na Slovensku aj vďaka tomu, že si ich čitateľ môže prečítať v materinskom jazyku, pretože sú preložené do slovenčiny. Veľmi pozoruhodný je prípad, keď na stimul *один* ani jednému z ruských respondentov neprišla na um poviedka A. I. Solženicyna *Jeden deň I. Denisoviča*, ktorá sa u slovenských študentov regulárne objavila (5 reakcií). Je to zapríčinené tým, že dané dielo v Rusku nepatrí do povinného čítania a na Slovensku je populárne a na pôde vysokej školy ho študenti humanitných odborov musia poznať. Zaujímavým však je fakt, že na ten istý stimul sa objavila u ruských respondentov asociácia na všeobecne známu anekdotu o ovdovenom Gruzíncovi *Один, совсем один!* (5 reakcií), čo nepriamo potvrdzuje dôležitosť humornej kultúry v ruskom prostredí a precedentný charakter mnohých anekdot (porov. Archipova 2013).

Keď sa pozrieme na **národno-precedentné jednotky** ako na sféru kultúry a umenia, v ktorej sa odzrkadľuje tvorivá činnosť národa, tak

v nami analyzovanej vzorke môžeme k národno-precedentným jednotkám priradiť všetky citátové asociácie viažuce sa na domácich spisovateľov a ich tvorbu. V rámci slovenskej lingvokultúry to budú diela slovenských spisovateľov (13) a v rámci ruského lingvokultúrneho priestoru to budú diela ruských autorov (58). Už tu je badať evidentný nepomer. Slovenskí študenti asociovali na diela slovenských klasikov, no je nutné skonštatovať, že v nízkom počte. Ak nebudeme brať do úvahy rozprávky, tak najvyšší počet asociácií na jedno literárne dielo bol 10 (*Dom v stráni* – 10 respondentov), ostatné asociácie sa vyskytovali menej. Registrujeme aj individuálnu reakciu na stimul *mŕtve – Básne pre mŕtve dievčatá*. Na stimul *včela* 5 slovenských respondentov uviedlo literárne dielo *Tisícročná včela*, ktoré patrí do povinného čítania na školách. Je nutné zdôrazniť, že popularitu tohto diela umocnila aj jeho filmová adaptácia a zároveň sa táto scénická muzikálová freska nachádza už viac ako 5 rokov v repertoári Divadla Andreja Bagara v Nitre, kde sme oslovovali našich respondentov.

V asociáciách ruských respondentov môžeme sledovať opačnú tendenciu – prevahu národno-precedentných jednotiek oproti univerzálnu-precedentným jednotkám. V porovnaní so slovenskými študentmi asociovali ruskí respondenti predovšetkým na diela domácich autorov (58 literárnych diel rôznych autorov – 70 % citátových asociácií odkazujúcich na ruskú literatúru). Podľa nášho názoru je to spôsobené aj tým, že v Rusku sa na základných a stredných školách čítajú diela najmä domácich autorov, svetová literatúra sa číta v obmedzenej miere (čítanie na doma, cez prázdniny a pod.). Svetovú literatúru v medziach citátových asociácií reprezentuje 33 diel svetových autorov (30 %). Aj v dnešnej dobe považujú vedci umeleckú literatúru (najmä ruskú) za najväčší prameň precedentných jednotiek pre ruskú lingvokultúru (Archipova 2013, Vorožcova 2006, Kušneruk 2006, Popadinec 2010 a i.). Tieto závery vyvodili na základe komparácie s viacerými jazykmi (angličtina, nemčina), čo im umožnilo zhodnotiť mimoriadny význam literárnych prameňov pre vznik precedentných jednotiek ako osobitosť ruského lingvokultúrneho povedomia.

Odborníci na ruskú kultúru neustále zdôrazňujú jej literatúrocentrickosť, teda vyzdvihujú autoritu ruských spisovateľov a neustále odvolávajú

sa na umelecké texty v najrozličnejších sférach komunikácie. Literatúrocentricnosť je typickým javom ruskej kultúry, ktorý možno badať od 19. storočia, a spočíva v tom, že práve literatúra bola centrom duchovného života a kolískou ruskej inteligencie (Kondakov 2004, Sipko 2011, Dulebová 2015). Vďaka komparácii asociačných reťazcov ruského a slovenského jazyka môžeme skonštatovať, že pre predstaviteľov ruského lingvokultúrneho prostredia má sféra literatúry osobitný význam. Je pre ňu charakteristická oveľa častejšia apelácia ruského človeka na literatúru s cieľom analyzovať a zhodnotiť javy reálnej skutočnosti. Dá sa povedať, že literatúra Rusovi slúži ako meradlo hodnoty vecí a návod na vhodné konanie. Toto tvrdenie bolo možné overiť a aj sa nám potvrdilo. Práve u ruských respondentov je očividná vyššia snaha apelácie práve na tvorbu ruských autorov (58 rôznych diel). Napríklad v skupine *Ruská literatúra* sa nám objavili pri stimule *отец* hneď dve rôzne citátové asociácie (*отец русской демократии, отец Фёдор*) na to isté dielo *Двенадцать стульев* (prvá je prezývka hlavnej postavy Innokentija Vorobjaninova, druhá – meno jednej z postáv). Je nutné zdôrazniť, že tento román je v Rusku veľmi obľúbený, pretože je sarkazmom na dobu, v ktorej bol napísaný. Niekoľko filmových stvárnení tohto románu mu pridalo na popularite. Ďalej sa pri citátových asociáciách stretávame s javom, ktorý sa viaže na „čisto“ ruskú literatúru. Na stimul *маленький* sa vyskytla u 20 respondentov reakcia *человек*. Je to typ literárneho hrdinu, ktorý vznikol v ruskej literatúre spolu s nástupom realizmu a svoj názov dostal vďaka literárnemu kritikovi V. Belinskému. Vystupuje v dielach známych spisovateľov, akými sú napr. Puškin, Gogoľ a i., a je mimoriadne prízvukovanou témou v rámci povinného školského vzdelania. Aj z filozofického pohľadu je táto téma Rusom blízka, preto nie je prekvapujúce, že aj táto kultúrna jedinečnosť sa objavila v ich asociačných reťazcoch.

V rámci národno-precedentných jednotiek sme spozorovali ešte jeden zaujímavý jav. Ruskí respondenti nielenže vo vyššej miere asociujú na diela domácich autorov, ale v ich asociáciách sa stretávame so samotnými výrokmi z literárnych textov, t. j. s citátmi v plnom slova zmysle, čo sme u slovenských študentov vôbec nezaznamenali. Uvedieme niekoľko príkladov. Ruskí respondenti uviedli na stimul *судьба* reakciu *проказница*.

Týmito slovami sa začína epigraf známej Gribojedovej komédie *Горе от ума* a znie nasledovne: *Судьба проказница, шалунья / Определила так сама...* To isté dielo sa objavilo pri stimule *сон*, reakciou bolo *в руку*. Je to asociácia spojená s fragmentom textu tejto komédie: *Ах, батюшка, сон в руку...* Tento fakt nám dokazuje, že príslušníci ruského národa v rámci povinného čítania na školách čítajú množstvo (najmä domácej) literatúry a majú prehľad o literárnych dielach napísaných ich autormi a naozaj ich s obľubou využívajú v reči, pretože inak by sa nevyskytli v takej miere tieto výňatky textov ani v ich asociačných reťazcoch. Tento jav je príznačný len pre ruskú lingvokultúru a z komparatívneho hľadiska má v tomto prípade divergentný charakter. Ako ukazujú výsledky experimentu, používanie národno-precedentných jednotiek nositeľmi slovenského a ruského jazyka má odlišný rozsah v jednotlivých tematických skupinách (u Rusov výrazne prevládajú literatúra, filmy a piesne, u Slovákov zase televízne seriály a programy). V rámci ruských citátových asociácií možno badať aj **individuálno-precedentné jednotky**. Napríklad stimul *ночь* vyvolal asociáciu na poéziu A. Bloka *Ночь. Улица. Фонарь. Антека...*, ktorú sa Rusi učia na základnej škole. Blok v nej opisuje mestské prostredie. Tu sa nám potvrdzuje fakt, že aj samotná gramatická forma zadaného stimulu ovplyvňuje asociovanie respondentov (porov. Kalyuta 2007, Norman 2014). S istotou môžeme povedať, že ak by bol stimul zadaný napr. v množnom čísle alebo v inom páde, nevyskytla by sa práve táto citátová asociácia.

Výsledky experimentu preukazujú, že ruské citátové asociácie majú oveľa rozvetvenejšiu štruktúru: ak počet reakcií slovenských respondentov osciluje od 1 do 7, ruské reakcie na analogické stimuly sa pohybujú v rozmedzí od 1 do 17. Nechceme daný fakt absolutizovať, pretože obmedzená vzorka nášho experimentu (400 respondentov počas 1 roka) sa nedá kvantitatívne porovnať s ruským asociačným tezaurom, ktorého experiment prebiehal počas 10 rokov a sú v ňom zaznamenané reakcie 11 000 respondentov. Avšak počet slovenských respondentov je podľa existujúcich metódik (porov. Kaljuta 2014, Ul'janov 1999, Maršalová 1982 a ďalšie) postačujúci na zistenie určitých tendencií a zákonitostí, charakteristických pre danú lingvokultúru.

Náš výskum navyše názorne ukázal, že asociovanie vždy prebieha jednosmerne a progresívne. Regresívny smer asociovania sme nezaznamenali. Každý ďalší článok asociačného reťazca nadväzuje na jemu bezprostredne predchádzajúci a nezohľadňuje ďalšie predchádzajúce články, ktoré sú oproti nemu posunuté bližšie k začiatku reťazca. Dokazujú to výsledky tak z ruskej, ako aj zo slovenskej strany. Napríklad ruská citátová asociácia na poéziu A. Bloka *Ночь. Улица. Фонарь. Аптека...* vznikla ako reakcia *улица, фонарь, аптека* na stimul НОЧЬ, avšak takisto prítomný v RAT stimul УЛИЦА nevyvolal ani jednu asociáciu na túto báseň – vyskytli sa prevažne také citátové asociácie, ktoré slovom *улица* začínali (УЛИЦА: *Бассейная; пьяна; широкая моя; ведущая к храму* atď.).

Kvantitatívne ukazovatele nášho výskumu dokazujú, že lexikálne jednotky majú vyšší asociačný potenciál, ak sú precedentné, resp. vystupujú ako komponenty viacslovného precedentného pomenovania, alebo odkazujú na precedentné jednotky. Lexikálne jednotky precedentného charakteru zohrávajú dôležitú úlohu v každej lingvokultúre, pretože sú odrazom syntézy jazyka a kultúry a ponúkajú dodatočné možnosti pre výskum tohto prepojenia.

Literatúra:

- Archipova, Aleksandra Sergejevna. 2013. „Štirlic šel po koridoru...“: *Kak my pridumyvajem anekdoty*. Moskva: RGGU.
- Dulebová, Irina. 2015. *Precedentné fenomény súčasného ruského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kaljuta, Aleksandr Michajlovič. 2014. *Slovar' asociativnych norm tureckogo jazyka: 160 000 asociacij*. Minsk: BGU.
- Kalyuta, Aleksandr Michajlovič. 2007. *Türk dilinin çağrışım normundaki ilk sözlüğü*. Ankara: Ebabel.
- Kondakov, Igor' Vladimirovič. 2004. „Образ мира в слове: явление: волнолитературоцентризма в истории русской культуры.“ In *Циклические ритмы в истории, культуре, искусстве*, Nikolaj Andrejevič Chrenov, ed., 229–35. Moskva: Nauka.

- Korina, Natal'ja a Miriama Bilčíková. 2017. „Citatnyje asociacii kak vid intertekstual'noj svjazi.“ *SLAVICA NITRIENSIA* 6, č. 2: 34–55.
- Krasnych, Viktorija Vladimirovna. 2003. „Svoj“ sredi „čužich“: mif ili real'nost? Moskva: Gnozis.
- Kušneruk, Svetlana Leonidovna. 2006. *Sopostavitel'noje issledovanie precedentsnyh imen v rossijskoj i amerikanskoj reklame*: dizertačná práca. Čeljabinsk: Čeljabinskij gosudarstvennyj universitet.
- Martinovič, Gennadij Anan'jevič. 1997. *Verbal'nyje asociacii v associativnom eksperimente*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Maršálová, Libuša. 1982. *Psycholingvistická analýza vývinu lexiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Navil'nikova, Dar'ja Igorevna. 2009. „Provedenije asociativnogo eksperimenta i obrabotka polučennych dannych (na materiale stimulov tematičeskoj grupy «jeda»).“ *Vestnik NGU. Serija: Lingvistika i mežkul'turnaja komunikacija* 2, č. 7: 116–23.
- Norman, Boris Justinovič. 2014. „Leksičeskije asociacii kak sostavnaja čast' jazykovej kartiny mira (na russkom i beloruskom materiale).“ In *Jazykovaja kartina mira i kognitivnyje priority jazyka*, Natal'ja Korina, ed., 69–103. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Popadinec, Roman Vasil'jevič. 2010. *Precedentsnyje imena c soznanii russkogo jazyka*: dizertačná práca. Kursk: Kurskij gosudarstvennyj universitet.
- Sipko, Jozef. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturologie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ul'janov, Jurij Jevgen'jevič. 1999. *Psycholingvistika (s priloženijem latyšskogo i russkogo asociativnych slovarej)*. Riga: Ulej.
- Vorožcova, Ol'ga Anatol'jevna. 2006. „Precedentsnyje imena v rossijskoj i amerikanskoj pečati.“ *Izvestija Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta* 20, č. 45: 222–9.

Internetové zdroje:

Russkij asociativnyj slovar'. 2020. <http://thesaurus.ru/dict/>.

Mgr. Miriama Bilčíková, PhD.

Katedra rusistiky

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67

949 74 Nitra

Slovenská republika

mbilcikova@ukf.sk